

Ιαρυτής : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

Διευθύντης : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ

1953

ΚΑΒΑΦΗΣ Ο ΚΑΘΡΕΦΤΙΖΟΜΕΝΟΣ

μά ο παλαιός καθρέφτης τώρα χαίρονταν.

Ἡ ποίηση τοῦ Καβάφη στρέφεται ἀποκλειστικά γύρω στὸν ἄνθρωπο, δίχως κανένα ἄλλο πλαίσιο ἢ παράλληλο ἐπίκεντρο. Μέσα στὸν κόσμο τῆς Ἀνάγκης, πού τὸν περιέχει τὸ «μεγάλο Τίποτε», δὲν ὑπάρχει παρὰ μονάχα ὁ ἄνθρωπος, τόσο κυρίαρχα καὶ ἀποκλειστικά, ὥστε παίρνει ἀξία ὄντολογική. Ἐίναι τὸ μοναδικὸ ὄν, ἡ μόνη πραγματικότητα, μέσα σ' ἓνα χῶρο ἀνυπαρξίας.

Δὲν ξαίρω, ἂν ὑπάρχει στὸν κόσμο ποίηση ἢ λογοτεχνία μὲ τέτοια ἀποκλειστικότητα. Ἴσως ἡ Ἀρχαία Ἑλληνική. Ἀλλὰ καὶ κεῖ πάνω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ὑπάρχουν οἱ θεοί, πού ὅσο κι ἂν εἶναι εἰδωλα τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς διαβλόμενα σὲ ὑπέρτερη διαφάνεια, δὲν παύουν νὰ ἔχουν ὑπόσταση ἀπὸ τὴν πίστη. Ἴσως καὶ ἡ μεγάλη Ρωσικὴ Λογοτεχνία τοῦ 19 αἰώνα. Ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖ κεῖται ἀνάμεσα στὸ Θεὸ καὶ στὸ δαίμονα, τὸν Παράδεισο καὶ τὴν Κόλαση, πού ὅσο κι ἂν ἀνοίγονται μέσα του, δὲν παύουν ὡστόσο νὰ ὑπάρχουν καὶ ὑπερβατικά. Στὸν Καβάφη δὲν ὑπάρχουν τέτοιοι χῶροι ἢ ὀρίζοντες. Ὁ Δίας ἢ ὁποῖος ἄλλος θεός, μπαίνει μονάχα ὡς ποιητικὸ σύμβολο, ἔχει σημασία φιλολογική. Δὲν ὑπάρχει οὔτε ἡ Φύση καὶ μαζί της οὔτε ἡ γυναίκα, πράγμα πού σημαίνει ριζικὴ ἀρνηση τοῦ φυσικοῦ, μιὰ πού Φύση καὶ Γυναίκα εἶναι ὁμόλογες ἐνδείξεις τοῦ φυσικοῦ. Ὅπου ἀναφέρονται γυναικεῖα ὀνόματα, ὀνομάζουν γυναικεῖα σχήματα τοῦ ἀνδρικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ποτὲ τὴ γυναίκα στὴ θηλυκότητά της ὡς πηγὴ συναισθημάτων καὶ λυτρώσεων. Μένει ὁ ἀντρας τοποθετημένος μέσα στὸν ἀνθρώπινο τεχνητὸ χῶρο τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως πραγματικά εἶναι σήμερα καὶ σὲ κάθε ἐποχὴ προχωρημένου πολιτισμοῦ καὶ οὐρμπανισμοῦ. Μέσα σ' ἓνα τέτοιο κόσμο ἡ γυναίκα—θηλυκότητα δὲν παίζει κανένα ρόλο στὴν ψυχὴ καὶ στὸ πνεῦμα, ὅπως ἄλλοτε, εἶναι στείρα πνευματικά καὶ ἐπομένως ἀνύπαρκτη, ἂν καὶ ὁ Καβάφη τὴν ἀγνοεῖ ἀπὸ ὀργανικὴ οὐδετερότητα. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Καβάφη—ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς—ἔχει κόψει γύρω του ὅλες τὶς γέφυρες ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς φυσικοὺς καὶ μεταφυσικοὺς χώρους κ' ἔχει μείνει μόνος κ' ἔρημος καὶ πρὸ πέρα δέσμιος μέσα στὰ «Τείχη», πού ὑψωσε γύρω του ὁ χρόνος μὲ τὴ γνώση καὶ τὴν τεχνική. Ἡ λογικὴ σκότωσε τὴν πίστη, ἡ γνώση τὴ μυθολογία, ἡ τεχνικὴ τὴ φύση καὶ τὸ γόνιμο ἔρωτα,

ἀπλώνοντας στὴ θέση τ' οὐρανοῦ τὸ «μεγάλο Τίποτε».

Ὅμως ὁ Καβάφη ἀγαπάει τὸν πολιορκημένο ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς του, ἐπειδὴ ἀγαπάει τὸν ἑαυτό του, καὶ θρηνεῖ μὲ «Τ' ἄλογα τοῦ Ἀχιλλέως» τὴν παντοτεινὴ συμφορὰ τοῦ θανάτου, πού ἐξαφανίζει τὴν ὁμορφιά τῆς μορφῆς του. Διατηρεῖ ἓνα εἶδος πίστη πρὸς αὐτὸ τὸ δέσμιο ἄνθρωπο πού κυκλοφέρει μὲς στοὺς φραγμοὺς του δίχως καμιὰ διέξοδο. Ἀντὶ νὰ βυθιστῆ στὴν πρὸ μαύρη ἀπαισιοδοξία καὶ νὰ γίνῃ σκυθρωπὸς καὶ βλάσφημος ἢ ἀπαρηγόρητος, πεισιθάνατος ἢ διαλυτικὸς ἐπαναστάτης, βρίσκει τὴ δύναμη νὰ κρατηθῆ ὀρθίος καὶ νὰ ἰδρῦσῃ μέσα του καὶ γύρω του μιὰ ἠθικὴ πνευματικὴ ἀκεραιότητα.

Αὐτὸς ὁ φαῦλος κύκλος τοῦ πνεύματός του εἶναι ἡ οὐσιαστικώτερη ἐνδειξη τοῦ ἰδιότυπου ἀνθρωπισμοῦ του. Δὲ στηρίζεται λογικά,—ex nihilo nihil—, κυρώνεται ἠθικὰ ὡς πνευματικὴ κατοχύρωση τῆς ἐνδομυχῆς ροπῆς του πρὸς τὴ μορφὴ τοῦ ἀνθρώπου, πού τὸν ὀδηγεῖ σὲ μιὰ Ἀνθρωπολογία δίχως Θεολογία.

Ἀκεραιότητα τῆς Ἀνθρώπινης μορφῆς εἶναι τὸ πνευματικὸ περιεχόμενο τῆς καβαφικῆς Ἀνθρωπολογίας:

Τὸν πλένει ἀπὸ τίς σκόνες κι ἀπ' τὰ αἷματα·
κλείει τίς φοβερὲς πληγές, μὴ ἀφίνοντας
κανένα ἴχνος νὰ φανεῖ.

Νομίζει πὼς ἀκούει κανεὶς κ' ἐδῶ τὴν «ἐξαιρετὴ πανοπλία»—«Αἰμιλιανὸς Μονάη, Ἀλεξανδρεὺς»—πού σκεπάζει τίς «πληγές». Πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ διασωθῆ ἡ μορφὴ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἀσχήμια, πού φέρνει ἐκεῖ ἡ ἐσωτερικὴ πληγὴ καὶ τὰ «τρωτά», πού ἀπὸ τὸν μέσα χῶρο δείχνεται στὸ κουρέλιασμα τῆς μορφῆς, ἐδῶ οἱ «φοβερὲς πληγές» τοῦ θανάτου, πού ἀφήνουν τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα στὴν ἴδια ἐπιφάνεια. «Ψεύδη» κ' ἐκεῖ κ' ἐδῶ, πού «σκεπάζουν» τὴ φριχτὴ κι ἀνάξια τοῦ ἀνθρώπου ἀλήθεια, κι ἀπ' αὐτὴ τὴ μεριὰ τὰ «ψεύδη» παίρνουν τὴν ὑπόσταση μιᾶς ἄλλης ἀλήθειας, μιᾶς «πραγματικῆς» ὄψης, πού κατορθώνει νὰ παρατείνῃ τὴν ἀφθαρσία μέσα στὴ φθορὰ, τὴν ὠραιότητα μέσα στὴν ἀσχήμια. Γιὰ τοῦτο ὁ Φοῖβος ἀποκαθιστᾶ μὲ τρόπο θαυμαστὸ τὸ σχῆμα τῆς ὠραιότητας:

Τὰ ὠραῖα μέλη σχηματίζει καὶ πλαγιαίνει.

Κ' Έτσι:

Τώρα σάν νέος μοιάζει βασιλεύς άρματηλάτης—
στά είκοσιπέντε χρόνια του, στά είκοσιέξη—

Σ' αυτούς τους στίχους ύπάρχει ίσως ή πιό καθαρή έκφραση τής καβαφικής μορφολατρείας του άνθρώπου, που δέν είναι ένα άπλό αίσθημα ώραιολατρείας, άλλ' έχει βαθύτερο πνευματικό περιεχόμενο: είναι μια ιδιάζουσα, καβαφική σύλληψη του άνθρώπινου, που έχει βάρος όντολογίας, καθώς τοποθετείται σάν ό ύψηλότερος— και τραγικός μαζι—θρίαμβος του άνθρώπινου μέσα στο θάνατο και μέσα στη φθορά.

Νομίζω πώς διακρίνεται μια διπλή όψη στο καβαφικό άνθρώπινο νόημα: ήθική—έσωτερική, αισθητική—μορφική άκεραιότητα μέσα στη διαλυτική πολιορκία του άδιέξοδου. Οί μορφές των «Θερμοπυλών», ό «Αντώνιος», πιό πέρα ή «Κρατησίκλεια», τό «Che fece il gran rifiuto», για να σταθούμε μονάχα στα πιό κεντρικά, εμφανίζουν τήν ήθική,—ό «Σαρπηδών», ό «Πάτροκλος» κι όλες οι άλλες ώραιες νεανικές μορφές, που γεμίζουν τήν ποίηση του Καβάφη, εμφανίζουν τήν άλλη, τήν αισθητικομορφική, και πάντα—τό ξιναλέμε τουτο, γιατί' έχει μοναδική σημασία αύστηρως καβαφική— και στη μια και στην άλλη περίπτωση μέσα στη φθορά και τό θάνατο, μέσα σε κάποια «Τείχη». Έξαρση του κατ' έξοχήν άνθρώπινου, τής πιό άδιάφθορης μέσα στη φθορά άνθρώπινης ούσίας, που συγκροτεί τήν ήθική και αισθητική του ένότητα ως ύπαρκτης μονάδας. Υποπτεύομαι ότι ή ήθική—έσωτερική, καθώς άντανακλάται στην αισθητική—μορφική, κρύβοντας τις μέσα πληγές και τις έξω ρυτιδώσεις τής όδύνης, άποκρυσταλλώνεται κι αυτή στο τέλος—τέλος σε αισθητική—μορφική. Μια είναι ή πανοπλία, είτε σκεπάζει τά «δάκρυα και τά τυράννια» τής ψυχής μ' ένα άλλο άτάραχο πρόσωπο, είτε σκεπάζει «σκόνες και πληγές» του προσώπου μ' ένα άλλο άτάραχο πρόσωπο. Άγεται κανείς να δεχτή πώς μια είναι σε έσχατη άνάλυση ή καβαφική σύλληψη του άνθρώπου: αισθητική—μορφική.

* * *

Άναζητώ τήν πηγή, τήν ένδότερη έστία, άπ' όπου έκπορεύεται ή αισθητική αυτή Άνθρωπολογία μέσα στον ίδιο τον Καβάφη. Ό νοός μου πάει στην άμαρτία του, τό νευραλγικό επίκεντρο τής ύπαρξής του. Η άναζήτησή μου δέν έχει τήν περιέργεια να παραβιάση τό σεξουαλικό άσυλο του Καβάφη, για να παρατηρήση τήν άμαρτία του ως έκφραση στο χώρο των πρακτικών έκκενώσεων με τήν τάδε ή τάδε μορφή. Μ' ενδιαφέρει μόνο και μου χρειάζεται τό πνευματικό υπόστρωμα τής άμαρτίας και όχι τό υλικό περίβλημα, μια που

ή άμαρτία, όπως και ή άρετή, είναι μια κίνηση έλευθερίας, και αν ή μια στρέφεται προς τά πάνω, προς τήν άγγελικότητα, ή άλλη κάμπτεται προς τά κάτω, προς τή δαιμονία. Ένα μέρος από τήν ποίηση του μας μιλάει για αισθησιασμό, για έναν άγωνα έρωτα, που είχε για άντίκρουση τήν ήδονή, τήν «τολμηρή ήδονή». Πληροφορίες πάλι μας λένε πώς ή έξω—φυσική έρωτική ζωή του έβγαινε μάλλον από ανάγκη όργανική, παρά από έξη που έγινε «φύση». Ένας τέτοιος «σκόλοψ έν τή σαρκί» σ' άλλους θα γίνονταν όδυνηρός χαλινός—να μη υπεραίρωνται». Στον Καβάφη βρίσκομε βέβαια ένδοιασμούς και μεταμέλειες, μακρινές φωνές τύψεων, αλλά βρίσκομε και χαρά και καύχηση:

Έπήγα μες στη φωτισμένη νύχτα.

Κι' ήπια από δυνατά κρασιά, καθώς
που πίνουν οι άνδρείοι τής ήδονής.

(Έπήγα)

Η καύχηση βέβαια δέν είναι παρά μια έσωτερική αναδίπλωση μέσα στην ψυχή του ποιητή, που ύψώνει τήν άπόκλιση και τήν άδυναμία σε δύναμη, σε δραμα άριστοκρατικού προνομίου. Από τήν ίδια αυτή αναδίπλωση στρέφεται ή ήθική σκιά σε φως, ή βίωση τής Άνάγκης σε πόθο ύψηλης Έλευθερίας. Άλλου άκούγεται μόναχα ή ανάγκη τής ήδονής στενά και δίχως καμιά άλλη δόνηση. Άλλου προβάλλει ή λατρεία τής όμορφιάς κυριαρχικά ένας αισθητισμός τής νεανικής ώραιότητας πλάι στην πείνα του αισθησιασμού. Θα μπορούσε κανείς να φανταστή έναν κύκλο, που περνάει από τήν ανάγκη τής ήδονής και τή χαρά τής ίκανοποίησης έως τήν καύχηση που στρέφεται προς τή μεταμέλεια και τή συντριβή ως τή ζώνη των τύψεων κ' ύστερα γυρίζει και πάει έως τήν άνιδιότλη λατρεία τής όμορφιάς. Η περιδίνηση δέν γίνεται ποτέ διαλυτικός σπαραγμός, άγγίζει έλαφρά αυτό τό επικίνδυνο και βαθύ σημείο και περνάει σ' ένα χώρο πιό έξώτερο. Πάντως άκούεται λύπη πολλή, που ήχει από πιό βαθιά, ίσως από βάθη που ούτε ό ίδιος ό Καβάφης δέν τά υποπτεύεται. Όστόσο ό κεντρικός πυρήνας του δράματος βρίσκεται σ' έναν άγωνα μάταιο σε άποτέλεσμα, όπως τό δείχνει τό ποίημα «Όμνύει», που πρέπει να είναι ποίημα—κλειδί τής έσωτερικής άντινομίας του Καβάφη, άποκαλύπτοντας ότι ή άγωνία του έμεινε μια άκαρπη σε πρακτικές συνέπειες έσωτερική αντίσταση, αλλά που βεβαιώνει τήν άρνητική στάση του πνεύματός του, άντίκρου στο κακό, μέσα και πίσω άπ' τήν αναπόφευχτη άποδοχή του. Πιο καθαρά είναι ένας άγώνας ένάντια στην έρωτική, ή μάλλον ήδονική, ανάγκη για λόγους πιό έντονα όρατούς μιας «πα-

γανιστικής» ἀγνότητας, θάλεγα, γιὰ νὰ διατηρήσει δηλαδή ἀδιάφθορη τὴ μορφή του, ἀπὸ τὴ φθαρτικὴ διάβρωση τῆς ἀμαρτίας, στὸ σωματικὸ μέρος, στὴν ὁμορφιά κατὰ κύριο λόγο, καὶ μαζί καὶ ἠθικὸ μέρος. Ὅλα τοῦτα μᾶς δίνουν μᾶλλον ἕναν «Ἕλληνα» τῆς Ἀλεξανδρινῆς παρακμῆς στὴν ἐσωτερικὴ ὕψη τοῦ ἑαυτοῦ του, ποὺ ἔχει ἀφήσει πίσω μέσα του τὰ ἴχνη τῆς «χριστιανικῆς» καταβολῆς, χωρὶς νὰ χεῖν σβῆσει, βεβαιώνοντας τὴν παρουσία τους μὲ κείνη τὴν ἐσώτατη θλίψη, ποὺ διαποτίζει τὸν Καβάφη σὰν ἄνθρωπο καὶ σὰν ποιητὴ, καὶ κάνουν τὴν ποίησή του νὰ ἐμβαπτίζη τὸν «παγανιστικὸ» πυρήνα τῆς μέσα σὲ μιὰ ἄλλου εἴδους μουσικῆ ἀτμόσφαιρα θανάσιμης λύπης.

Μοιάζει — σὰν πρὸ κυρίαρχα καὶ δρατὰ στοιχεῖα τοῦ ἑαυτοῦ του — ἕνας «ἀλεξανδρινὸς Ἕλληνας», ποὺ βγήκε ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ παρελθόντος κ' ἦρθε καὶ κατοίκησε ἀνάμεσό μας. Φυσικὰ περπάτησε μονάχος, κλειστικὸς πολὺ, πρὸ πολὺ ἀπ' ὅτι θὰ βρισκόνταν στὴν ἀνάγκη νὰ τὸ κάμῃ στὸ χρόνὸ καὶ τὸ χῶρο του, ὅπου ἡ σημαδιακὴ του ἀπόκλιση δὲν τὸν ἀπέκλειε ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμο.

Τὰ «Τείχη» τῶρα ἔρχονται σὰ μιὰ ὁμολογία προσωπικὴ γιὰ νὰ μᾶς ποῦν, κρύβοντας, ὄχι διαλαλώντας, τὸ προσωπικὸ δράμα τῆς μόνωσης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ποιητῆ, ὄχι τῆς μοναξιᾶς, ἀν ὑπάρχει κάποια σημασιολογικὴ ἀπόχρωση διαφορᾶς ἀνάμεσα στοὺς δυὸ αὐτοὺς ὄρους: τὸν ἀποκλεισμό δηλαδή ἀπὸ τὸν κόσμο:

Ἀνεπαισθήτως μ' ἔκλεισαν ἀπὸ τὸν κόσμον ἔξω.

Γιατί ὁ Καβάφης θέλει νὰ εἶναι κοινωνικός; διότι πράγματα πολλὰ ἔξω νὰ κάμω εἶχον.

Τὸ δράμα του στὴν ἐπιφάνεια παίρνει τὴ μορφή τῆς ροπῆς πρὸς τὸ «ἐμεῖς» κ' ἐνὸς φραγμοῦ ποὺ τοῦ κόβει τὴ ροπή καὶ τὸν περιορίζει στὸν ἑαυτό του μέσα «στὲς σκοτεινὲς καμάρες» του γυρεύοντας τὰ παράθυρα. Ὅμως ἡ δραματικὴ δυάδα: ροπή — φραγμὸς παίρνοντας κυριαρχικὰ τὴν κοινωνικὴ μορφή, δὲν εἶναι μ' ὅλα τοῦτα αὐτὸ καὶ μόνον ἀποκλειστικὰ, δὲν εἶναι μονάχα δράμα τῆς μόνωσης. Ἐχει καὶ μιὰ πολὺ βαθειὰ ἀπήχηση ἀπὸ μοναξιά, ἀπὸ δράμα δηλαδή καθαρῶς ὑποκειμενικό: ἀνάμεσα στὴ ροπή γιὰ πλήρωση τοῦ ἐγὼ καὶ σ' ἕνα φραγμὸ, ἐσωτερικὸ κι αὐτό, τοῦ ἴδιου τοῦ ὑποκειμένου, ποὺ κόβει τὴν ἴδια του τὴ ροπή γιὰ πλήρωση. Ἡ ἄλλη αὐτὴ ὄψη τοῦ καβαφικοῦ ἀδιέξοδου, ἡ ὄψη τοῦ προσωπικοῦ ραγίσματος ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ στὸν ἑαυτό του, ἀκούγεται πρὸ καθαρὰ στὸ ποίημα «Τὰ παράθυρα» καὶ στὸ «Πόλις». Παντοῦ ἄλλοῦ ἴχει μονάχα σὰ λυπημένη μουσικὴ.

Ὁ Καβάφης πάντως μιλεῖ μονάχος γιὰ δική του ἔκφραση καὶ λύτρωση. Εἶναι ποι-

ητῆς ἐγωκεντρικός. Ἄν ὁ συμβολισμὸς τῆς ποίησής του ξεπερνᾷ τὴν ἀφειρηρία τῆς καὶ παίρνει εὐρύτητα αὐτὸ εἶναι ἄλλο ζήτημα, ζήτημα τῆς τέχνης, ποὺ ξαίρει ἀπὸ βιώματα τῆς ἰδιωτικῆς περιοχῆς νὰ δημιουργῆ αἰσθητικὰ ἀντικείμενα αὐτοτελεῖ ποὺ περιέχουν τὴν προέλευσή τους ξεπερνώντας τὴν. Πίσω ἀπ' αὐτὴ τὴν ὄψη ἡ ποίηση τοῦ Καβάφη, μὲ τὸ ἀδιέξοδο στὸ κέντρο ποὺ τὴν συνέχει ὁλόκληρη σὲ μιὰ ἀδιάπτωτη μουσικὴ συμφωνία, εἶναι ποίηση τῆς μόνωσης ἐνὸς ἀτόμου ποὺ κλείστηκε στὸν ἑαυτό του ἀπὸ ἀπαράδεχτη κοινωνικὰ ἀτομικὴ ἰδιοτυπία. Ποίηση στενὰ ἀτομικὴ μάλιστα, μὲ δεξύτατη ἀπόκλιση στὴν οὐσία καὶ στὴ μορφή, τόσο παράξενη καὶ στὴ βάση τῆς ἐξωκοινωνικῆ, ὅσο παράξενη καὶ ἐξωκοινωνικὴ εἶναι ἡ ἀτομικὴ ἐξαιρέση τοῦ ποιητῆ ὡς ἄνθρωπου.

Ὡς τόσο ἡ ἄκρως ἀτομικὴ αὐτὴ ὁμολογία καὶ ποίηση, κρύβοντας ἐπίμονα τὴν πληγὴ τῆς, τὴ ρίζα τῆς ἐξωκοινωνικῆς ὕψης, προσφέρεται στὴν κοινωνία, βρῖσκει τὸν τρόπο νὰ ἐμφανιστῆ βγαίνοντας ἀπὸ τὰ «Τείχη» τῆς μ' ἕνα ἔνδυμα ποὺ μᾶς γίνεται γνῶριμο καὶ δεκτὸ σκεπάζοντας μὲ πολλὴ τέχνη τὰ «τρωτά». Ἡ «ἐξαιρετὴ πανοπλία» παίρνει ὄψη αἰσθητικοῦ τεχνάσματος ἀνώτερης περιωπῆς, χωρὶς νὰ πάσῃ νὰ εἶναι στὸ βάθος μιὰ πανοπλία ἠθικῆ.

Ὁ Καβάφης πάντως μιλάει παντοῦ καὶ πάντα ὁ ἴδιος καὶ μονάχος, καὶ μάλιστα πρὸ πολὺ ἐκεῖ ποὺ δὲ φαίνεται ὁ ἴδιος, βάζοντας νὰ προβάλλῃ στὸ προσκήνιο ἕνα ἄλλο πρόσωπο, ἱστορικὸ ἢ φανταστικὰ ἱστορικὸ. Ἐκεῖ εἶναι σὰ νὰ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ δάχτυλό του γιὰ νὰ μὴν τὸν δοῦμε—καὶ πραγματικὰ δὲν τὸν διακρίνουμε ἐμεῖς οἱ «Ἀντιοχεῖς». Πίσω ἀπ' τὸ τεχνάσμα τῆς πανοπλίας ζῆ καὶ προβάλλει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του ὅπως εἶναι, στὴν δεξύτατη ἀπόκλιση του, μὲ τὸ ἀζημίωτο. Γιατί ὁ Καβάφης δὲν μπορεῖ νὰ μιλήσῃ γιὰ τίποτ' ἄλλο, παρὰ μονάχα γιὰ τὸν ἑαυτό του, τὸ μόνον πρᾶγμα ποὺ τοῦ ἀνήκει καὶ ὑπάρχει γι' αὐτόν μέσα στὴ μόνωσή του δίνοντάς του τὴν ἔνταση καὶ τὸν παλμὸ τῆς ὑπαρξῆς μὲ τὴν ἀντιφατικὴ του μοναδικότητα. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποκλειστικὴ καὶ ἐντατικὴ παρουσία τοῦ ἐγὼ του μέσα σ' ἕνα χῶρο κλειστὸ κ' ἔρημο, μέσα σ' ἕνα μηδέν, βγαίνει, θαρρῶ, ἡ ἀνάλογη ὄντολογικὴ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἰδιότυπη Ἀνθρωπολογία του.

Τὸν ἑαυτό του κατέχει καὶ τὸν ἑαυτό του ἀγαπάει στὸ βάθος-βάθος:

Ἄν εἶμαι εὐτυχὴς ἢ δύστηνος δὲν ἐξετάζω.

Ἄλλ' ἕνα πρᾶγμα μὲ χαρὰν στὸν νοῦν μου πάντα βάζω: ποὺ στὴ μεγάλη πρόσθεσι—στὴν πρόσθεσι τῶν ποὺ μισῶ ποὺ ἔχει τόσους ἀριθμούς, δὲν εἶμ' ἐγὼ ἐκεῖ ἀπ' τὰς πολλὰς μονάδας μία. Μέσα στὸ δλικὸ ποσὸ δὲν ἀριθμήθηκα. Καὶ ἡ χαρὰ αὐτὴ μ' ἀρκεῖ.

(Πρόσθεσις)

Παραθέτω τὸ νεανικὸ αὐτὸ ποίημα ὡς ντοκουμέντο. Ἐχει γραφῆ σὲ περίοδο πού ὁ Καβάφης δὲν εἶχε ἀκόμα ἐφεύρει τὴν «ἐξαιρετὴ πανοπλία» καὶ ὁμολογεῖ καθαρὰ τὴν ἐξαιρέσή του, τὸ «μῖσος» πρὸς τὸ ἄθροισμα, καὶ τὴν χαρὰ πού τοῦ δίνει ἡ αὐταρέσκεια τῆς μόνωσης. Πίσω ἀπ' ὅλα τούτα—καὶ χίλια δυὸ ἄλλα πιὸ σκεπασμένα—ἀκούγεται ἡ ἀγάπη τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ ἑνα εἶδος ναρκίσσου, πού ὀχυρώνεται στὴ βεβαιότητα τοῦ ἑαυτοῦ του, πού γίνεται ἡ πηγὴ τοῦ ἠθικοῦ καὶ αἰσθητικοῦ ἀριστοκρατισμοῦ του. Ὁ ναρκισσισμὸς του ἔχει ὑπεδάφη καὶ ἠθικὰ καὶ αἰσθητικὰ μέσα στὸν ἑαυτό του, πράγμα πού βεβαιώνει ὅτι ὁ Καβάφης διατηρεῖ καὶ μέσα τὴν ἀμαρτία του ἑνα ἐνδόμυχο ἠθικὸ πυρῆνα ἀπρόσβλητο καὶ ἀρράγιο, ἑνα κούχημα ἀνθρωπιάς. Αὐτὸς τὸν συντηρεῖ. Τοῦ δίνει τὴ δύναμη νὰ μένη κατὰ κάποιον τρόπο ἀμόλυπτος μέσα στὸ βουρκο, ἀσύμφυτος μέσα στὸν κύκλο τοῦ κακοῦ, πού τὸν κρατεῖ δέσμιον, καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν ἀντινομικὴ πραγματικότητα τοῦ ἑαυτοῦ του, πού σύγκειται ἀπὸ ἑνα ναι μέσα σ' ἑνα ὄχι, ἐκφράζει παντοῦ ἡ ποίησή του μὲ μιὰ δραματικὴ δυαδικὴ συγκρότηση χωρὶς δράση. Ἄν ἡ ἀγωνία του δὲν ἐγγίζει συχνὰ βαθύτερες περιοχές, καὶ δὲ γίνεται σπαραγμὸς ψυχῆς, ἐπειδὴ τοῦ λείπει ἡ πίστη, συστρέφεται ὁμως ὀλόκληρη στὸ χῶρο τοῦ ἀνθρώπινου, γίνεται πάλι ὀδυνηρὴ, πού τὸν κρατεῖ σ' ἑνα μεταίχιμο, ὅπου διαρκῶς κινδυνεύει ἡ ἀνθρώπινη ὑπόστασή του καὶ ποτὲ δὲν ἐκμηδενίζεται, — ἀντίθετα, κατορθώνει νὰ κρατηθῆ, καὶ πιὸ πέρα νὰ ὑψωθῆ θριαμβικὰ σὲ ὕψη ἠθικοῦ δραματισμοῦ ὡς τὸ ἀπόλυτο.

Ἄπο δῶ ἐκπορεύεται ὁ ἀνθρωπισμὸς του, πού δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἐπέκταση τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ. Καὶ πρέπει νὰ δεχτοῦμε πῶς ὁ ἐγωκεντρισμὸς τοῦ Καβάφης εἶναι δαιμονιώδης, γιὰ νὰ κατορθώνη νὰ βάζη τὴ σφραγίδα του τόσο κυριαρχικὰ παντοῦ κατακτώντας τὸν κόσμον καὶ κάνοντάς τον κάτοπτρο πιστὸ τῆς ὑπέρμετρης αὐτολατρείας του.

* * *

Πραγματικὰ ὁ Καβάφης εἶναι ἑνας καθρεφτιζόμενος. Ὁ χρόνος τοῦ παρελθόντος, ἀπ' ὅπου ἀντλεῖ τὶς μορφές τῶν ποιημάτων του, δὲν εἶναι παρὰ τὸ καθρεφτικὸ βάθος, ὅπου τοποθετεῖ ἀντικρῦζοντας αὐτὸς ὁ ἴδιος τὰ πολλαπλὰ εἰδῶλα τοῦ ἑαυτοῦ του. Οἱ ἀναστημένες μορφές ἀπ' ὅλες τὶς φάσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ χρόνου, καὶ κυριώτερα ἀπὸ τὴν ἀλεξανδρινή, εἶναι ἄλλα τόσα εἰδῶλα τοῦ προσώπου του ὑψωμένα στὸ ὕψος τῆς ὠραιότητάς του ἠθικοῦ καὶ αἰσθητικοῦ δραματισμοῦ του, πού ἔχει γιὰ ἀντικείμενον καὶ πηγὴ τὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό. Γι' αὐτὸ καὶ μοιάζουν

τόσο ἀναμεταξύ τους πέρα ἀπ' ὅλες τὶς ἐπιφανειακὲς διαφορές. Καθρεφτίζεται ὁ Καβάφης ὀλόκληρος μαζί μὲ τὰ «Τείχη» του καὶ μὲ τὴ στάση τοῦ ἀντικρῦ σ' αὐτά, μὲ τὸ ἀδιέξοδο καὶ μὲ τὸ «χρέος». Ἔτσι ἐξηγεῖται πού ὅλα του τὰ ποιήματα, παρὰ τὶς διαφορὲς προσώπων, ἐποχῶν καὶ περιστατικῶν, εἶναι μιὰ διαρκὴς ἐπαναφορὰ τοῦ ποιήματος τὰ «Τείχη—μαζί μὲ τὰ «Παράθυρα»—σὲ μιὰ ποικιλία ἀποχρώσεων, ἔτσι πού νὰ νομίζη κανεὶς πῶς βλέπει παντοῦ νὰ προβάλλεται ἡ ἴδια εἰκόνα σὲ πλείστους καθρέφτες διαφόρων μεγεθῶν καὶ ποικίλου βάθους καὶ ὀρατότητος.

Ὡστόσο τὰ εἰδῶλα αὐτά, τὰ στενῶς ἀτομικὰ τοῦ Καβάφης, μᾶς μοιάζουν πολὺ. Τὰ κοιτάζουμε καὶ ἀνακαλύπτουμε ὅτι εἶναι τὰ δικά μας εἰδῶλα, μέσα στοὺς ἴδιους καθρέφτες. Ἐπαναλαμβάνουμε ἀπὸ ἐπίδραση ἀνταντακλαστικὴ τὴν κίνηση καὶ τὴ στάση τους, ξαναλέμε γιὰ δικά μας τὰ ψιθυριστὰ τους ἀποφθέγματα, καὶ δὲν ξεχωρίζουμε σχεδόν, ἂν τὰ ψιθυρίζουν ἐκεῖνα, ἢ μήπως εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι σὲ κάποιες πολὺ γνώριμες καὶ συχνὲς στιγμὲς τῆς καθημερινῆς μας περιπέτειας. Καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴ μεριά ἡ ποίηση τοῦ Καβάφης εἶναι ἑνας ρεαλισμὸς τοῦ καθ' ἡμέραν βίου.

Περίεργη αὐτὴ ἡ ἀντινομικὴ καθολίκευση τῆς μοναδικότητάς. Πῶς ἡ προβολὴ ἐνὸς ραγιασμένου ἀτόμου καὶ ἐξωκοινωνικοῦ γίνεται τόσο εὐρὺ σχῆμα—μέσα στὴν ἄκρα του στενότητά—ὥστε νὰ μᾶς χωρᾶ ὄλους καὶ τὸν καθένα χωριστὰ; Οὐσιαστικὰ χωρᾶει τὸν καθένα μᾶς χωριστὰ, καὶ ἴσως ἴσως κάποτε κατὰ τρόπο ἀνομολόγητο. Ἄν ὁ Καβάφης εἶναι ἑνα ἄτομο ριζικὰ σημαδεμένο ἀπὸ κάποιον μοιραῖο μαχαίρι, ἀνακαλύπτουμε καὶ μεῖς, ὁ καθένας γιὰ τὸν ἑαυτό του, ὅτι εἴμαστε καὶ μεῖς σημαδεμένοι. Ἴσως δὲν εἶναι τὰ «Τείχη» μᾶς τόσο «μεγάλα καὶ ὕψηλά», ἢ νὰ μὴν ἔχουμε πλήρη συνείδηση τοῦ ὕψους των. Τοῦτο μᾶς ἐπιτρέπει μιὰ εὐκόλη πανοπλία, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ κοινωνοῦμε, καὶ νὰ σχηματίζουμε μὲ τοὺς ἄλλους, ἂν ὄχι ἐνότητες ἀπὸ ἔλλειψη κοινῆς πίστης, τοῦλάχιστον ἄθροίσματα ἐπάνω σὲ κοινὲς συμβατικότητες. Κρατοῦμε τὴν ἰδιοτυπία μᾶς ἀνεκτὴ μέσα στὸ ἄθροισμα. Τοῦτο δὲ σημαίνει διόλου, ὅτι δὲν εἴμαστε οὐσιαστικὰ μονάχοι καὶ μέσα στὴν πληθώρα, κλειστοὶ μέσα στὸ ἀνοιγμα, ἢ ὅτι δὲν παραμένουμε καὶ μεῖς δεσμῶτες σηκώνοντας τὰ «Τείχη» μᾶς καὶ περιφέροντάς τα στοὺς δρόμους κάτω ἀπὸ τὰ βλέμματα τῶν ἄλλων. Αὐτὴ εἶναι ἡ διαφορὰ μᾶς ἀπ' τὸν Καβάφην, διαφορὰ μόνο βαθμοῦ τῆς δεξότητάς τῆς πληγῆς καὶ τῆς ἀπόκλισης. Ὁ Καβάφης μᾶς ξεπερνάει ὄλους στὴ βαθμολογία τούτη καὶ μένει ἔξω ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῆς «πρόσθεσης». Ἄλλ' αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ διαφορὰ εἶναι πού τὸν

κάνει νά μᾶς περιέχη ὄλους ξεπερνώντας μας, νά μᾶς ἀγκαλιάζη ὄλους μένοντας μονάχος. Ἡ μοναδικότητά του, ἀπὸ τὴν ἄκρα τῆς ὀξύτητας, γίνεται παν-ατομική, (ἂν ἐπιτρέπεται ἡ λέξη), καὶ ἀπὸ παν-ατομική, πανανθρώπινη.

Ἡ μεγάλη ἐπιτυχία τοῦ Καβάφη, — πού μοιάζει σὰν ἀνακάλυψη μέσα στὴ Νεοελληνικὴ ποιητικὴ Γεωγραφία, καὶ ἴσως ἴσως καὶ στὴν παγκόσμια, — εἶναι ἡ καταργησιμὴ τῶν χρονικῶν ἀποστάσεων. Κι ἄλλοι ἐμπνεύστηκαν ἢ πῆραν θέματα ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ κανεὶς δὲν κατόρθωσε νά νά ἐπιτύχη αὐτὴν τὴν οἰκειοποίηση, μ' ἓνα τίποτα.

Ὁ Καβάφης δὲν ἔχει φαντασία σὰν καὶ κείνη τῶν δραματικῶν ποιητῶν, πού πλάθουν μὲ τόλμη καὶ πέταγμα καινούργιους κόσμους. Ἡ φαντασία του εἶναι ἐφευρετική. Ἐκαμὲ μιά ἀνακάλυψη καὶ μιά κατάκτηση, πού φαίνεται, ὅπως ὅλες οἱ ἀνακαλύψεις ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀπλή καὶ ἀσήμαντη. Ἀνακαλύπτοντας βῆμα πρὸς βῆμα τὴ γοητεία τῆς, ἀνακαλύπτεις μαζί τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ σου, βυθίζεσαι σὲ μιά βαθύτερη αὐτογνωσία μέσα ἀπ' ὅλα τούτα τὰ μακρινὰ σημεῖα καὶ πρόσωπα τοῦ παρελθόντος. Καταργώντας ὁ Καβάφης τὶς περιφερειακὲς ἀποστάσεις τοῦ χρόνου ἔισε σὲ στέρεους συγκεντρωτικούς κόμους τὴν πεμπουσία τοῦ ἴδιου τοῦ χρόνου, ἀφαιρώντας ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα πού ἀλλοιώνουν στὰ μάτια τῆς ἐμπειρίας τὴν παρουσία τῆς ταυτότητας.

Ὁ Καβάφης εἶναι «Ἀλεξανδρινός», ὅχι ὅσο γιατί στάθηκε περισσότερο στὴν Ἀλεξανδρινὴ φάση τοῦ Ἑλληνικοῦ χρόνου, ὅσο γιατί ἀναδιφεῖ καὶ προβάλλει τὸ «Ἀλεξανδρινό» νόημα ὄλου τοῦ χρόνου ἀπὸ ἢν Ὀμηρικὴ ἐποχὴ ἴσαμε σήμερα. Ἄν

στέκεται πιὸ πολὺ καὶ κατὰ προτίμηση στὴν Ἀλεξανδρινή, εἶναι γιατί ἐκεῖ συσσωρεύεται καὶ πυκνώνει κυριαρχικὰ τὸ νόημα τούτο, δίνοντας τὴν ὕψη ἑνὸς τέλους, ἑνὸς μετακλασσικοῦ ἐπιγονισμοῦ, πού τὸν χαρακτηρίζει ἡ κυριαρχία τῆς Ἀνάγκης. Τὰ ἀτομικὰ «Τείχη» του προβάλλονται καὶ συναντοῦν τὰ «Ἀλεξανδρινὰ τείχη» τῆς Ἱστορίας, ταυτίζονται μ' αὐτά, βρίσκουν ἐκεῖ τὴν ἄνεση νά ἀναπτυχθοῦν καὶ νά πᾶρουν τὴν εὐρύτητα τοῦ ἀνθρώπινου, καὶ ἀπὸ κεῖ ταξιδεύουν διασχίζοντας ὄλο τὸ χρόνο, ἐπεκτείνοντας τὸν ἑαυτὸ τους σὲ ὅλα τὰ ἀνάλογα σημεῖα τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος.

Ὅμως, ἂν ὁ Καβάφης καθρεφτίζεται στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ σ' ὅλες τὶς ἄλλες «Ἀλεξανδρείες» τοῦ χρόνου, καθρεφτιζόμεστε καὶ μεῖς μαζί του στοὺς ἴδιους «Ἀλεξανδρινούς» καθρέφτες, γιατί τοῦ μοιάζουμε πολὺ, εἴμαστε καὶ μεῖς στὸ βάθος τοῦ ἑαυτοῦ μας «Ἀλεξανδρινοὶ» καὶ ἡ ἐποχὴ μας ὀλόκληρη — ἢ καὶ τὸ ἀντίθετο: Ὁ Καβάφης βρῆκε τὸ δρόμο νά μᾶς συναντήσῃ καὶ νά κἀνῃ κοινωνία μαζί μας στὴν περιοχὴ τοῦ πνεύματος, μετατοπίζοντας τὸ παρόν μας μαζί μὲ τὸ δικό του στὸ «Ἀλεξανδρινό» παρελθόν, προβάλλοντας ἀπὸ κεῖ, ἀπὸ τοὺς «Ἀλεξανδρινούς» καθρέφτες τοῦ χρόνου τὸ εἶδωλο τῆς ἐποχῆς μας.

Κατόρθωσε νά μᾶς κάμῃ εἶδωλα τοῦ ἑαυτοῦ του γεμίζοντας τοὺς καθρέφτες τοῦ παρόντος καὶ τοῦ παρελθόντος, γιατί δὲν ὑπάρχει παρόν καὶ παρελθόν, ἀλλὰ ἡ ταυτότητα τῆς καθαρῆς διάρκειας καὶ μεῖς τοποθετημένοι ἐκεῖ γιὰ πάντα, εἴτε ζοῦμε σήμερα, εἴτε ζήσαμε στὴν Τροία ἢ στὴν Ἀλεξάνδρεια, στὴ Ρώμη ἢ στὸ Βυζάντιο.

Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ

* * *

ΣΚΕΨΕΙΣ ΜΕΤΑΚΑΒΑΦΙΚΕΣ

ΣΤΑ πιὸ πολλὰ τοῦ ποιήματα, βρίσκει κανεὶς τὸν πυρήνα ἑνὸς ἀποφθέγματος.

Τὸ ἀπόφθεγμα, ἀπόσταγμα σκέψης καὶ ζωῆς, σφραγίζει τὴ φωνή, σφραγίζει τὴ σκέψη, μὲ τὴ σφραγίδα τῆς σιωπῆς. Μὲ τὸ ἀπόφθεγμα ἔχουν εἰπωθεῖ ὅλα, μετὰ ἀπ' αὐτὸ δὲ βολεῖ νά πει κανεὶς τίποτε.

ΣΕ ἄλλα ποιήματα, ὑπάρχει τὸ ἀμυδρὸ διάγραμμα μιᾶς αἰσθησιακῆς ζωῆς.

Μὰ οἱ αἰσθησιακὲς του συγκινήσεις εἶναι παρείσακτες, βέβηλες καὶ ἀποδιοπομπαίες. Ἄντὶ νά ξυπνοῦν ἓναν παλμὸ δημιουργίας,

(Ἄπὸ τὸ ἀφιέρωμα τῆς «Νέας Ἑστίας» τοῦ 1933)

προκαλοῦν ἓνα δισταγμὸ, γεννοῦν μιὰν ἐπιθυμία ἀποφυγῆς, μιὰ διάθεση λυτρώσεως. Σιωπὴ σκεπάζει κι' ἐδῶ τὴ φωνὴ τοῦ ποιητοῦ, — σιωπὴ ἀποδοκιμασίας.

ΠΡΟΠΑΝΤΩΝ ἄς μὴν ἐπιχειρήσῃ κανεὶς ἀπεγνωσμένα νά μιμηθεῖ ἢ νά συνεχίσει τὸν ἦχο αὐτῆς τῆς φωνῆς, τῆς τελειωμένης καὶ ὀριστικῆς. Ἡ προσπάθεια θὰ εἶναι χωρὶς νόημα καὶ χωρὶς σκοπὸ, καθὼς ὅταν ἐπιχειρεῖ κανεὶς — «χωρὶς περίσκεψιν, χωρὶς αἰδῶ» — νά ταραξεί τὴ στοχαστικὴ σιωπὴ πού ἐπακολουθεῖ ὕστερα ἀπὸ ἓναν ὄριμον καὶ πολὺ ἀναμενόμενον ἐπίλογο.

ΜΙΧ. Δ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

